

ΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΗ ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗ
ΣΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

*

Οι Επτανήσιοι και ο Σολωμός
(*Όψεις μιας σύνθετης σχέσης, 1820-1950*), 2001

Ο Παλαμάς από τη σημερινή σκοπιά (Όψεις της ποίησής του
και της σύγχρονης πρόσληψής της), 2005

Από τον μοντερνισμό στη σύγχρονη ποίηση (1930-2006), 2007

Το αιεθαλές παιδί (Τέσσερις κριτικές προσεγγίσεις
στην ποίηση του Μανόλη Πρατικάκη), 2007
(σε συνεργασία με τους Τζίνα Καλογήρου, Κατερίνα Κωστίου,
Θεοδόση Πυλαρινό)

Μεθεόρτιο ή Lyrica (Ποίημα σε 33 μέρη), 2009

ΕΠΙΣΗΣ, ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ

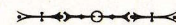
Γιώργος Χειμωνάς, Πεζογραφήματα, 2005

Παλίμνηστο Καβάλας
(*Ανθολόγιο μεταπολεμικών λογοτεχνικών κειμένων*), 2009
(σε συνεργασία με τη Μαίρη Μικέ)

ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ ΓΑΡΑΝΤΟΥΔΗΣ

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ
ΑΠΟ ΤΗ ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΣΚΟΠΙΑ

Όψεις της ποίησής του
και της σύγχρονης πρόσληψής της

ΤΡΙΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Κωστής Παλαμάς κυριάρχησε στην ελληνική πνευματική ζωή επί σχεδόν πενήντα χρόνια, περίπου από το 1880 έως το 1930. Με τα είκοσι σχεδόν ποιητικά βιβλία που εξέδωσε στο διάστημα 1886-1935 και με τα χιλιάδες κριτικά, δοκιμιακά και δημοσιογραφικά κείμενά του που δημοσίευσε σε εφημερίδες και περιοδικά και συμπεριέλαβε σε βιβλία αναδείχθηκε στον αντιπροσωπευτικότερο εκφραστή και τον βασικό μοχλό των ριζικών αλλαγών που έφερε στα ελληνικά γράμματα η γενιά του 1880, της οποίας εξάλλου θεωρείται (και αναμφίβολα είναι) ο σημαντικότερος ποιητής (εξαιρουμένου, εννοείται, του ούτως ή άλλως ανένταχτου στον γραμματολογικό κορμό της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας Κ. Π. Καβάφη). Έτσι, ο Παλαμάς συνέβαλε, περισσότερο ίσως από οποιονδήποτε άλλον, στη διάδοση και επικράτηση της δημοτικής γλώσσας, ειδικότερα στην ποίηση και γενικότερα στη λογοτεχνία, και στην αναβάθμιση και αξιοποίηση των προϊόντων του ελληνικού προφορικού λαϊκού πολιτισμού. Ύπήρξε ακαταπρόσητος εργάτης των γραμμάτων και, όντας μονήρης άτομο, κλεισμένο στο σπίτι του, δίπλα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (είναι γνωστό ότι ταξίδεψε ελάχιστα), βίωσε κάθε στιγμή της μακράς ζωής του μέσα από την καταναγκαστική ηδονή της γραφής. Τα *Απαντα* του, εκδομένα σε δεκαέξι πολυσέλιδους τόμους στο διάστημα 1962-1969, περιλαμβάνουν κατά βάση τα αυτοτελώς εκδομένα και, επομένως, τα σημαντικότερα λογοτεχνικά έργα και κριτικά κείμενά του, ενώ η πλήρης σειρά των *Απάντων* του, την έκδοση των οποίων ανήγγειλε το Ίδρυμα Παλαμά και όπου θα περιληφθούν και τα πλήθος αθησαύριστα και ανέκδοτα κείμενά του, ε-

κτιμάται ότι θα εκταθεί σε πενήντα περίπου τόμους, δηλαδή στην ογκωδέστερη σειρά *Απάντων* νεοέλληνα λογοτέχνη.

Ο προσανατολισμός του σημερινού αναγνώστη στο ποιητικό και κριτικό έργο του Παλαμά δυσχεραίνεται από την τεράστια ποικιλία του έργου αυτού και την (κατά βάθος πλασματική) αίσθηση της έλλειψης ενός κέντρου. Επιπρόσθετα, την οικειώσή μας με το παλαμικό έργο αναστέλλει το γεγονός ότι διαπερνάται από την πατριωτική ιδέα ή και την πατριδολατρία, όπως εξάλλου το μεγαλύτερο μέρος της λογοτεχνίας της γενιάς του 1880. Σταθερή πάντως αντίληψη του Παλαμά ήταν ότι η πατριωτική ιδέα και θεματολογία έπρεπε να συνυπάρξουν αρμονικά με το αίτημα της υψηλής τέχνης (όπως έγραψε εμφιατικά ο ίδιος: «πατριδολάτρης είμαι, όχι εθνικιστής»). Με γνώμονα την υψηλή αισθητική πραγμάτωση της πατριωτικής ιδέας, ο Παλαμάς προσπάθησε όχι μόνο να εκφράσει όλες τις όψεις της σύγχρονης του ελληνικής πραγματικότητας, αλλά και να επιτύχει μια φανταστική σύνθεση των σταδίων εξέλιξης του ελληνικού πολιτισμού (του αρχαίου, του βυζαντινού και του νεοελληνικού), και έτσι να αναδείξει ποιητικά τη συνέχεια του ελληνισμού. Μέσα από τη σύνθεση αυτή προβάλλεται ιδίως η βυζαντινή εποχή, υποβαθμισμένη έως τότε στην ελληνική ποίηση. Η ελληνική σύνθεση πραγματοποιήθηκε και σε εκφραστικό-διακειμενικό επίπεδο. Ο Παλαμάς γνώριζε και αξιοποίησε όλο το εύρος της ελληνικής γραμματειακής παράδοσης. Η αρχαία γραμματεία, τα εκκλησιαστικά κείμενα, οι βυζαντινοί ιστορικοί, τα υστεροβυζαντινά δημώδη κείμενα, το δημοτικό τραγούδι, τα έργα της κρητικής αναγέννησης, η ποίηση του Βαλαωρίτη, του Σολωμού και του Κάλβου στάθηκαν κατά καιρούς πηγές έμπνευσης και πεδία δημιουργικού διαλόγου για τον ποιητή. Αποτέλεσμα είναι η ποίηση του Παλαμά να παρουσιάζει τον μεγαλύτερο βαθμό διακειμενικότητας σε σύγκριση με το έργο οποιουδήποτε άλλου νεοέλληνα ποιητή.

Από την άλλη όμως πλευρά, στο έργο του Παλαμά η παραπάνω τάση, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ελληνοκεντρική, συνυπάρχει και συνδυάζεται γόνιμα με πολλά στοιχεία που ανάγονται στο σύγχρονο ευρωπαϊκό πνεύμα, τόσο στη λογοτεχνία όσο και στη

φιλοσοφία και την ιδεολογία. Ο Παλαμάς παρακολούθησε όσο κατένενας άλλος Έλληνας της εποχής του τις σύγχρονες του ευρωπαϊκές καλλιτεχνικές εξελίξεις. Έτσι, στα πρώτα έργα του είναι πιο αισθητές οι επιδράσεις της τεχνοτροπίας του γαλλικού παρνασισμού (αν και η καλλιέργεια της μορφής και οι, ενίοτε ρηξικέλευτες, ρυθμικές αναζητήσεις χαρακτήρισαν ολόκληρο το έργο του, που εν γένει μπορεί να κριθεί ως αποτέλεσμα μιας σπάνιας τεχνικής δεξιοτεχνίας), ενώ στη συνέχεια την ποίησή του επηρέασε η αισθητική θεωρία του συμβολισμού. Η ποικιλία, όμως, χαρακτηρίζει το παλαμικό έργο και στο φιλοσοφικό και ιδεολογικό επίπεδο. Έτσι, στα ποιητικά και κριτικά κείμενά του ανιχνεύονται ο νιτσεισμός (η ιδέα του Υπερανθρώπου, που καταλύει όλα τα θεσμικά «είδωλα» του πολιτισμού, κυριαρχεί στο συνθετικό ποίημα *Ο δωδεκάλογος του Γύφτου*), ο σοσιαλισμός (σε μερικά παλαμικά κείμενα υποβάλλεται η ελπίδα ότι τη λύση των κοινωνικών προβλημάτων θα δώσει η δύναμη των προλετάρων), ακόμη κι η έλξη που ασκούν οι θετικές επιστήμες και τα σύγχρονα τεχνολογικά επιτεύγματα (όπως, π.χ., το αεροπλάνο, για το οποίο ο Παλαμάς έγραψε ένα ποίημα). Αλλά, αν και οικειώθηκε ένα πλήθος ετερόνομων και ενίοτε αντικρουόμενων ιδεών και τάσεων της εποχής του, ο Παλαμάς δεν ασπάστηκε εντέλει καμία τους. Η για άλλους συναινετική και για άλλους αντιφατική ιδεολογική ροπή του, η συνύπαρξη προοδευτικών και συντηρητικών στοιχείων, η ικανότητά του να μεταμορφώνεται ιδεολογικά και φιλοσοφικά έχουν ερμηνευτεί σύμφωνα με μια αρχή που υποστήριξε ο ίδιος και, στη συνέχεια, υιοθέτησε η κριτική: θέση-αντίθεση-σύνθεση. Με άλλα λόγια, όσο και αν εκ πρώτης όψεως δημιουργείται η εντύπωση ότι οι συγκρούσεις είναι αγεφύρωτες και οι αντιφάσεις ανυπέρβλητες, η βαθύτερη εσωτερική ενότητα του παλαμικού έργου υπάρχει και έγκειται ακριβώς στη σύζευξη ή τη συναίρεση των αντίθετων στοιχείων, τη σύζευξη που επιτυγχάνει η ποιητική τέχνη. Η ποίηση, όντας η απόλυτη κατάφαση και ο τελικός σκοπός, προσφέρει εντέλει τη σύνθεση. Ότι λοιπόν χαρακτηρίστηκε, επίσης από την κριτική, πανιδεατισμός και πανποιητισμός του Παλαμά έχει ως συνεκτικό κέντρο του την κατά βάθος ενοποιη-

τική αντίληψη του ποιητή για την ποίηση. Όσο κι αν η παλαμική ποίηση αποτυπώνει μια κατά βάση ρεαλιστική αντίληψη της πραγματικότητας, ο Παλαμάς υιοθετεί την αφηρημένη και ιδανική έννοια της ποίησης, ασπάζεται την καθολική υποταγή του ποιητή στην υπηρεσία των Μουσών και εντέλει στην Ιδέα, η οποία είναι η κορύφωση και η συμπύκνωση του στοχασμού.

Η κριτική προσπάθησε να ερμηνεύσει τον πανιδεατισμό και τον πανποιητισμό του Παλαμά μέσα από το σχήμα του πολύμορφου dualισμού ή και διχασμού, τόσο στον ψυχισμό του (π.χ., η ταλάντωσή του ανάμεσα στη μεμφίμοιρη μελαγχολία και αδράνεια και την άκρατη αισιοδοξία και ενεργητικότητα) όσο και στο έργο του. Περιορίζοντας εδώ το ενδιαφέρον μας στο έργο, ένα επίσης dualικό σχήμα μάς προσφέρει μια συνοπτική περιγραφή του. Πρόκειται για το σχήμα που διακρίνει, σύμφωνα με τους όρους που ο ίδιος ο Παλαμάς χρησιμοποίησε, από τη μια πλευρά τον «λυρισμό τού εγώ» και από την άλλη τον «λυρισμό τού εμείς», εκφρασμένο στα ποιήματα-«μεγάλα οράματα». Τον λυρισμό τού εγώ αποτελούν λυρικά ποιήματα ελάσσονος τόνου, ως επί το πλείστον μελαγχολικά ή δυσολώνια, που περιστρέφονται γύρω από την ιδιωτική σφαίρα του ατόμου. Σχηματικά μπορούμε να εντάξουμε στον λυρισμό τού εγώ τις ποιητικές συλλογές *Ταμβοί και ανάπαιστοι* (1897), *Ο τάφος* (1898), *Η ασάλευτη ζωή* (1904), *Οι καημοί της λιμνοθάλασσας* (1912) και *Οι νύχτες του Φήμιου* (1935). Τον λυρισμό τού εμείς συγκροτούν τα εκτενή επικολυρικά συνθέματα μείζονος τόνου, όπου ξεδιπλώνεται η προσπάθεια του Παλαμά να δώσει στον στοχασμό του εθνική ή και παγκόσμια εμβέλεια. Οι σημαντικότερες σχετικές απόπειρες είναι τα βιβλία *Ο δωδεκάλογος του Γύφτου* (1907), *Η φλογέρα του Βασιλιά* (1910) και *Οι βουμοί* (1915). Όπως έγραψε ο ίδιος, «δεν μπορεί να είμαι μονάχα ποιητής του εαυτού μου. Είμαι ποιητής του καιρού μου και του γένους μου».

Το εκτενέστατο κριτικό έργο του Παλαμά εκτιμάται σήμερα ως η σημαντικότερη προσφορά του στα ελληνικά γράμματα. Η κριτική ονόμασε τον Παλαμά αφενός «πρώτο φιλόλογο νεοελληνιστή» (Λίνος Πολίτης), αφεντέρου θεμελιωτή της νεοελληνικής κριτικής. Συνδυάζοντας κριτήρια της λογοτεχνικής και της φιλολογικής κρι-

τικής, αλλά και με την ανοικτή ματιά ενός συγκριτολόγου που εντοπίζει κοινά στοιχεία ανάμεσα στην ελληνική και τις ευρωπαϊκές λογοτεχνίες, με πλήθος μελετήματα για όλους σχεδόν τους παλαιότερους του νεοέλληνες ποιητές και πεζογράφους (τους «προγόνους» του), αλλά και τους σύγχρονους του λογοτέχνης, ο Παλαμάς χάραξε τον χάρτη αξιών της δημοτικιστικής λογοτεχνικής παράδοσης. Ο λογοτεχνικός κανόνας της παλαιότερης ελληνικής λογοτεχνίας και της λογοτεχνίας του 19ου αιώνα, έτσι όπως συγκροτήθηκε από τον Παλαμά, στις γενικές γραμμές του και ιδίως για την ποίηση εξακολουθεί να ισχύει μέχρι σήμερα. Αυτό φανερώνει την εγγήγηση του πνεύματός του και την κριτική του οξύνοια.

Αν τα παραπάνω περιγράφουν σε γενικές γραμμές τη συνεισφορά του Παλαμά στα νεοελληνικά γράμματα, το κεντρικό ερώτημα που τίθεται, όσον αφορά στη θεώρηση του έργου του και ιδίως της ποίησής του από τη σημερινή σκοπιά, είναι ποιες πλευρές αυτού του έργου και κυρίως αυτής της ποίησης εξακολουθούν (και γιατί) να μας ενδιαφέρουν σήμερα. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το παλαμικό έργο, στο σύνολό του, είναι το επιβλητικότερο και συνθετότερο συγγραφικό έργο νεοέλληνα λογοτέχνη και κριτικού. Όπως αδιαμφισβήτητο είναι επίσης ότι πολλές και καιρίες όψεις αυτού του έργου, και ιδίως του ποιητικού, προσφέρονται, λιγότερο ή περισσότερο, για μια νέα, διαφορετική από το παρελθόν, φιλολογική προσέγγιση. Παράλληλα, ωστόσο, ελάχιστοι σήμερα θα αμφέβαλλαν ότι η ποίηση του Παλαμά απαξιώθηκε αισθητικά στον χρόνο που μεσολάβησε από τον θάνατό του, σε βαθμό δυσανάλογα μεγαλύτερο σε σύγκριση με το επιβλητικό ιστορικό της κύρος. Οι παραπάνω διαπιστώσεις στάθηκαν η αφετηρία του ερευνητικού ενδιαφέροντός μου τόσο για το έργο του Παλαμά όσο και για την πρόσληψή του.

Το βιβλίο αυτό, χωρισμένο σε πέντε κεφάλαια, προέκυψε από τη δραστική ανασύνθεση των κατά καιρούς δημοσιευμένων μελετών μου με θέμα το έργο του Παλαμά και την πρόσληψή του (η παλαιότερη μελέτη δημοσιεύτηκε το 1991, ενώ για τις περισσότερες από τις άλλες στάθηκαν αφορμή διάφορες εκδηλώσεις της επετείου των εξήντα χρόνων από τον θάνατο του ποιητή, το 2003· βλ. τον Πίνα-